

ISSN: 2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

ҲУҚУҚИЙ, ИЖТИМОИЙ, ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ

CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN 2181-9416
Doi Journal 10.26739/2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

3 СОН, 3 ЖИЛД

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 3, ВЫПУСК 3

LAWYER HERALD

VOLUME 3, ISSUE 3

TOSHKENT-2023

Мундарижа

ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ. ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ

1. ХОДЖАЕВ Бахшилло Камолович ҲУҚУҚ УСТУВОРЛИГИ ИНДЕКСИДА ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЎРНИНИ ЯХШИЛАШ МАСАЛАЛАРИ	8
2. СОДИКОВ Акмал Шавкат ўғли НОРМА ИЖОДҚОРЛИГИ ЖАРАЁНИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ИСТИҚБОЛЛИ ЙЎНАЛИШЛАРИ	13

КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҲУҚУҚ. МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚ. МОЛИЯ ВА БОЖХОНА ҲУҚУҚИ

3. УМИДУЛЛАЕВ Қаҳрамон Усманович ИЖРО ЭТУВЧИ ҲОКИМИЯТ ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ БАҲОЛАШ БОРАСИДАГИ КАМЧИЛИКЛАР ТАҲЛИЛИ	20
--	----

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ. ОИЛА ҲУҚУҚИ. ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ

4. ОКЮЛОВ Омонбой, ЮЛДАШЕВ Жаҳонгир Иномович ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ХУСУСИЙ МУЛК ҲУҚУҚИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ БОРАСИДА АМАЛГА ОШИРИЛГАН САМАРАЛИ ИСЛОҲОТЛАР (ҚОНУНЧИЛИК ТАҲЛИЛИ ВА МАВЖУД МУАММОЛАР)	27
5. ТИЛЛАБОЕВ Шохрухбек Мирзатиллаевич, ОСОБЕННОСТИ НАРУШЕНИЙ АВТОРСКИХ ПРАВ НА ОНЛАЙН ПЛАТФОРМАХ.....	39
6. ERKINOV Bekzod THE PROCEDURE FOR REGULATING A FRANCHISE AGREEMENT (COMPLEX BUSINESS LICENSE) IN THE USA AND OTHER COUNTRIES	44

ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИ. КРИМИНАЛИСТИКА, ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ҲУҚУҚ ВА СУД ЭКСПЕРТИЗАСИ

7. УМАРХОНОВ Азизхон Шарипхонович РИВОЖЛАНГАН ХОРИЖ ДАВЛАТЛАРИ ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИ ИШТИРОКЧИЛАРИНИНГ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ БЎЙИЧА ТАЖРИБАСИ	49
8. БАРАКАЕВ Лазизжон Отақулович ТАФТИШ ТАЙИНЛАШ ВА ЎТКАЗИШНИНГ ПРОЦЕССУАЛ ТАРТИБИ ВА УНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ	56
9. ИМОМНАЗАРОВ Алишер Хасанович КЎЗДАН КЕЧИРИШ ТЕРГОВ ҲАРАКАТИНИ ЎТКАЗИШНИНГ ПРОЦЕССУАЛ ЖИҲАТЛАРИ	63

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

10. РАСУЛОВ Журабек Абдусамиевич ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ДОКТРИНАСИДА ЭРКИН ҲАРАКАТЛАНИШ ҲУҚУҚИ ВА ДАВЛАТ СУВЕРЕНИТЕТИ МАСАЛАЛАРИ.....	78
---	----

11. РАХМАНОВ Шухрат Наимович СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ДОГОВОРНЫХ ИСТОЧНИКОВ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ БЕЗОПАСНОСТИ ПЕРСОНАЛА МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ.....	88
12. ЮНУСОВ Ҳайдарали МУРОЖААТ ҚИЛИШ ҲУҚУҚИНИНГ КОНСТИТУЦИЯВИЙ ВА ХАЛҚАРО-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ	95
13. МАҲАМАТОВ Махмуд ХОДИМЛАР ВА ИШ БЕРУВЧИЛАР ВАКИЛЛИГИНИ ХАЛҚАРО ВА МИЛЛИЙ ДАРАЖАДА ТАРТИБГА СОЛИНИШИ.....	102
14. САИДОВ Олим Чорикулович ЖАЗО ЎТАШНИ ДАВОМ ЭТТИРИШ УЧУН ФУҚАРОСИ БЎЛГАН ДАВЛАТГА МАҲКУМЛАРНИ ТОПШИРИШНИ РАД ЭТИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ҲУҚУҚИЙ ЖИҲАТЛАРИ	109
15. МИРУКТАМОВА Феруза Лутфуллаевна АХБОРОТ АСРИДА БОЛА ҲУҚУҚЛАРИ ВА ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ҲУҚУҚИЙ МАСАЛАЛАРИ.....	115
16. VALIJONOV Daler Dilshodovich KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHISHDA XALQARO NAMKORLIKNING AYRIM MASALALARI.....	122
17. РАСБЕРГЕНОВА Сарбиназ Алишеровна РЕАЛИЗАЦИЯ НОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРАВА В НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ	129
18. СУЛАЙМАНОВ Одилжон Раббимович ЎЗБЕКИСТОНДА ИНСОННИНГ ҲУҚУҚ ВА ЭРКИНЛИКЛАРИНИ ТАЪМИНЛАШ ДАВЛАТНИНГ ОЛИЙ МАҚСАДИДИР	137
19. РАХМАНОВ Абдумухтор Режжаббаевич ПРАВА ЧЕЛОВЕКА И СТАТУС ЛИЧНОСТИ В ИСЛАМСКОМ ПРАВЕ	145

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ВЕСТНИК ЮРИСТА LAWYER HERALD

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

РАСУЛОВ Журабек Абдусамиевич

Тошкент давлат юридик университети “Халқаро ҳуқуқ ва инсон ҳуқуқлари”
кафедраси доценти в.б., юридик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD),
E-mail: rasulovjurabek1982@gmail.com

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ДОКТРИНАСИДА ЭРКИН ҲАРАКАТЛАНИШ ҲУҚУҚИ ВА ДАВЛАТ СУВЕРЕНИТЕТИ МАСАЛАЛАРИ

For citation (иқтибос келтириш учун, для цитирования): РАСУЛОВ Ж.А. Халқаро ҳуқуқ доктринасида эркин ҳаракатланиш ҳуқуқи ва давлат суверенитети масалалари // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald. № 3 (2023) Б. 78-87.

 3 (2023) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2023-3-10>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада халқаро ҳуқуқ доктринасида шахсларнинг эркин ҳаракатланиш ҳуқуқи ва давлат суверенитети масалаларига оид мумтоз халқаро ҳуқуқшунос олимларнинг илмий қарашлари асосида таҳлил қилинган. XV-XVIII асрларда одамларнинг чегараларни кесиб ўтиши халқлар ҳуқуқи тўғрисидаги дастлабки мунозараларнинг марказида бўлди. Бу даврларда халқаро ҳуқуқнинг ушбу ўзига хос масаласи мумтоз халқаро ҳуқуқшунос олимлар томонидан учта асосий мактаб бўйича ўрганилган. Мақолада мазкур мактабларга хос бўлган жиҳатлар Витория, Гроций, Пуфендорф, Вольф ва Ваттел каби олимларнинг илмий қарашлари асосида таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: эркин ҳаракатланиш, давлат суверенитети, мулоқот ҳуқуқи, зарурият ҳуқуқи.

РАСУЛОВ Журабек Абдусамиевич

И.о.доцента кафедры Международного права и прав человека,
Ташкентского государственного юридического университета,
доктор философии по юридическим наукам (PhD)
E-mail: rasulovjurabek1982@gmail.com

ВОПРОСЫ ПРАВА НА СВОБОДНОЕ ПЕРЕМЕЩЕНИЕ И ГОСУДАРСТВЕННОГО СУВЕРЕНИТЕТА В ДОКТРИНЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются вопросы права на свободное перемещение лиц и государственного суверенитета в доктрине международного права на основе научных взглядов классиков международников-правоведов. В XV-XVIII веках перемещение людей через границы было в центре ранних дебатов о правах наций. В

эти периоды эта специфическая проблема международного права изучалась учеными-международниками по трем основным школам. В статье анализируются аспекты, характерные для этих школ, на основе научных взглядов таких ученых, как Витория, Гроций, Пуфендорф, Вольф и Ваттель.

Ключевые слова: свобода перемещение, государственный суверенитет, право на общение, право необходимости.

RASULOV Jurabek

Acting Assistant Professor of the Department of International Law and Human Rights, Tashkent State University of Law,

Doctor of Philosophy (PhD) in Law

E-mail: rasulovjurabek1982@gmail.com

RIGHT TO FREE MOVEMENT AND STATE SOVEREIGNTY IN THE DOCTRINE OF INTERNATIONAL LAW

ANNOTATION

This article analyzes the issues of the right to free movement of persons and state sovereignty in the doctrine of international law based on the scientific views of the classics of international law. In the 15th and 18th centuries, the movement of people across borders was at the center of early debates about the rights of nations. During these periods, international scholars in three main schools studied this specific problem of international law. The article analyzes the characteristic features of these schools, based on the views of such scientists as Vitoria, Grotius, Pufendorf, Wolf and Vattel.

Keywords: freedom of movement, state sovereignty, the right to communicate, the right of necessity.

Халқаро ҳуқуқ одамларнинг эркин ҳаракатланиши ҳуқуқи ва давлатларнинг ҳудудий суверенитети борасидаги қарашлар ўртасида кечган мунтазам мунозаралар натижасида миграция билан боғлиқ асосий концепция (тушунча)ларни шакллантирди. Бундай узоқ давом этаётган мунозаралар халқаро ҳуқуқ тарихида кескин ўзгаришларга учради.

Эркин ҳаракатланиш узоқ вақт давомида халқаро ҳуқуқ доктринаси ва амалиётида мавжуд қоида бўлиб келган, ҳудудий суверенитет эса даставвал давлатларнинг муайян муҳим манфаатларини ҳимоя қилиш учун ушбу қоидадан истисно сифатида тушунилган. Халқаро миграция ҳуқуқининг ушбу иккита асосий тушунчалари орасидаги иерархик тартибот аста-секинлик билан ўзгариб боради, бунинг натижасида давлат суверенитети ушбу соҳада асосий қоидага айланади.

Хронологик нуқтаи назардан бу жараёни халқаро ҳуқуқ тарихида **учта асосий босқич** орқали ифодалаш мумкин. Ҳар бир босқич ўз даврининг руҳига хос бўлган хусусиятларни намоён қилади. Ушбу уч босқичли даврлаштиришдан сўнг, одамларнинг чегараларни кесиб ўтиши *дастлаб* XVI асрдан XVIII асргача бўлган даврда халқаро ҳуқуқнинг асосчилари орасида одатий муҳокама мавзусига айланди.

Иккинчидан, кейинги ҳуқуқшунослик амалиёти ва илм-фани XIX – XX асрларда эркин ҳаракатланишнинг юксалиш ва пасайишларига гувоҳ бўлди, чунки ўша пайтларда ҳукмрон бўлган *laissez faire-laissez passer* (фр. *майли бажаришсин ва майли ўтишсин*) қоидаси аста-секинлик билан чекловчи ички иммиграция қонунчилиги билан алмашди. Давлатлар томонидан миграция назоратининг тарқалиши эса, мос равишда, инсоният тарихида XX асрнинг бошларида содир бўлди.

Учинчидан, ва ниҳоят, давлат амалиётининг ушбу янги модели XX аср давомида ва XXI аср бошларида инсон ҳуқуқларига оид нормалар кенгайишининг ёндош таъсири сифатида қабул қилувчи давлатларда мигрантлар ҳуқуқларининг ортиб бораётгани тан

олиниши билан ҳамоҳанг равишда пайдо бўлди. Ушбу эволюция натижасида иммиграция назоратининг ҳамма жойда мавжудлиги инсон ҳуқуқлари билан бирга амалда бўлиб келмоқда. Миграция устидан назорат ва мигрантлар ҳуқуқлари ўртасидаги бундай мувозанат замонавий халқаро миграция ҳуқуқининг мураккабликлари ва қарама-қаршиликларини очиб берувчи ўзига хос фарқловчи хусусиятига айланди.

XVI—XVIII асрларда Халқлар ҳуқуқи тўғрисидаги илк таълимот халқаро оммавий ҳуқуқнинг тузилиши, унинг асослари ва асосий тушунчаларини концептуаллаштиришда ҳал қилувчи роль ўйнади. Ушбу дастлабки даврда одамларнинг чегараларни кесиб ўтиши халқлар ҳуқуқи тўғрисидаги дастлабки мунозараларнинг марказида бўлди. Умуман олганда, халқаро ҳуқуқнинг ушбу ўзига хос масаласи дастлабки олимлар томонидан *учта асосий мактаб* бўйича тушунилган [1, Б.901].

Одамларнинг эркин ҳаракатланиши *биринчи марта* Витория ва Гроций томонидан *халқлар ўртасидаги мулоқот ҳуқуқи* орқали халқаро ҳуқуқ нормаси сифатида тан олинган. Ушбу нуқтаи назарга кўра, давлатнинг суверенитети унинг меҳмондўстлигига мувофиқ келади, деб ҳисобланилган. Аксинча, кейинги олимлар (масалан, Пуфендорф ва Вольф) давлат ўз хоҳишига кўра ўзининг ҳудудий суверенитетидан келиб чиққан ҳолда чет элликларни қабул қилишдан бош тортиши мумкинлигини таъкидлашади. Шунга кўра, меҳмондўстлик давлатнинг хоҳиш-истагига кўра кўрсатадиган хайр-эҳсонига айланди. Бироқ, ушбу бир-бирига зид бўлган турли қутблар – меҳмондўстлик ва суверенитет ўртасида кейинчалик Э. де Ваттель олтин ўрталиқни таклиф қилади, унга кўра давлатнинг чет элликларни мамлакатга киришига рухсат бериш тўғрисида қарор қабул қилиш борасидаги суверен ҳокимияти *зарурат ҳуқуқига* асосланган киришнинг чекланган эркинлиги билан мувозанатга келиши лозим.

Одамларнинг чегаралар орқали эркин ҳаракатланиши халқаро ҳуқуқ тарихида узоқ ўтмишига эга. Биринчи марта Гроций уни меҳмондўстлик ҳуқуқидан келиб чиққан халқаро ҳуқуқнинг асосий принципи сифатида тасдиқлашдан олдин, Витория томонидан мулоқот қилиш ҳуқуқи (*ius communicationis*) орқали тан олинган ва тушунилган.

Одамларнинг ҳаракатланиш эркинлигини халқаро ҳуқуқнинг асосий принципи сифатида белгилашда муҳим ролни кўпинча “замонавий халқлар ҳуқуқининг асосчиси” деб аталадиган **Франсиско де Витория** (1480-1546 йй.) ўйнади. Унинг *ius communicationis* тушунчаси 1539 йилда Испаниядаги Саламанка университетидан ўқиган машҳур “Америка ҳиндулари ҳақида”ги маърузасида у ўз даврининг энг мунозарали масаласи: Испаниянинг Янги Дунёни босиб олишининг қонунийлигини муҳокама қилганида ривожлантирилган.

Витория дастлаб ҳиндулар ўз ерларининг ҳақиқий хўжайини ва шу тариқа эгалик ҳуқуқига (доминиумга) эга эканлигини таъкидлайди. Шунинг учун испанлар “улардан на хусусий шахслар, на ҳукмдорлар сифатида мулкларини тортиб ололмайдилар” [2, Б.250], дея эътироф этади. Кейинчалик Витория одатда Янги Дунёни мустамлака қилишни оқлаш учун кенг фойдаланиладиган турли асосларни, масалан, *император ва папанинг универсал ҳокимияти, кашф этиш ҳуқуқи ёки христиан динидан воз кечиш* кабиларни синчковлик билан рад этади. Шунга кўра, у испанлар истилосини оқлаши мумкин бўлган қонуний асосларни тадқиқ қилишдан аввал “*испанлар илк бор варварлар ерларига сузиб кирганларида, уларнинг мамлакатларини босиб олишга ҳеч қандай ҳуқуқлари йўқ эди*”, [2, Б.264] деган хулосага келади.

Саламанка университети профессори томонидан испанлар истилосини оқлаш сифатида “биринчи адолатли титул” деб номланган ёрлиқ “табий ҳамкорлик ва алоқа ҳуқуқи” (*naturalis societas et Communicationis*)га асосланади. Шахсларнинг эркин ҳаракатланиши халқаро ҳуқуқнинг асосий аксиомаси ҳисобланади. Витория эркин ҳаракатланиш принципини ҳар бир давлат учун (хоҳ европа, хоҳ бошқа минтақага оид бўлсин) мажбурий бўлган, одамларнинг табий мулоқотига асосланган ва азалий меҳмондўстлик анъанаси сифатида эътироф этилган чинакам универсал норма сифатида урғулади.

Ушбу принципга мувофиқ, “агар испанлар варварларга зарар етказмасалар, ушбу мамлакатларга саёҳат қилиш ва у ерда яшаш ҳуқуқига эгадир”. Бундай ҳаракатланиш ҳуқуқи халқаро ҳуқуққа асосланади: у “ёки табиий ҳуқуқ ҳисобланадиган, ёки ундан келиб чиқадиган халқлар ҳуқуқи (*ius gentium*)дан ўзак олади”.

Виторияга кўра, барча халқлар саёҳат қилиш ҳуқуқини халқаро ҳуқуқ қондаси сифатида тан олдилар, чунки “барча халқлар орасида бегоналарга нисбатан меҳмондўстларча муносабатда бўлиш инсонийлик қондаси бўлиб, шунга монанд мажбуриятни ҳам юклайди, деб ҳисобланган” [2, Б.278]. Шунингдек, олим бу қоида дунё пайдо бўлганидан бери мавжуд эканлигини ва у дунёнинг турли халқларга бўлиниши натижасида шубҳа остига олинмаганлигини таъкидлайди.

Шундай қилиб, Витория учун эркин ҳаракатланиш одамларнинг табиий мулоқотига асосланган халқаро ҳуқуқ принципи сифатида меҳмондўстлик бурчидан келиб чиқади.

Виториянинг *ius communicationis* қондаси бошқа давлатнинг ҳудудига кириш ҳуқуқига тенглаштирилади: агар қабул қилувчи жамиятга зарар етказмаса, чет элликларни бошқа давлат ҳудудига қабул қилиш мажбурий ҳисобланади. Унинг фикрига кўра, бундай кириш фақат бир ҳолатдагини, яъни агар у “варварларга зиён ва зарар етказмаса” “қонуний” ҳисобланади. Гарчи Витория мазкур истиснонинг аниқ мазмунини тушунтирмаган бўлса-да, ҳеч қандай жиноят содир қилмаган хорижликлар бошқа давлатга эркин кириши мумкинлигини аниқ баён қилди: “бирор бир жиноятни содир қилишда айбдор бўлмаган ташриф буюрувчиларни мамлакатдан чиқариб юбориш ноқонунийдир” [2, Б.278].

Виториянинг халқлар ҳуқуқи концепциясининг замирида халқлар ўртасида мулоқот қилиш ҳуқуқи ётади: бундай ҳуқуқ нафақат халқаро ҳуқуққа асосланади, балки унинг асл моҳиятида ташкил қилади. Ушбу ёндашувга таянган ҳолда, мулоқот қилиш ҳуқуқи тенг ҳуқуқли халқлар ўртасида халқаро муносабатларни ўрнатишнинг зарурий шарти ҳисобланади ва, шундай қилиб, бутун халқаро ҳуқуқ мавжудлигининг моҳиятини ифодалайди.

Виториянинг *ius communicationis* принципи **Гуго Гроций** (1583-1645 йй.) томонидан қўллаб-қувватланган ва ривожлантирилган. Гроций нафақат Виториянинг нуқтаи назарини қўллаб-қувватлади, балки эркин ҳаракатланиш принципининг мазмунини ҳам аниқлаштирди, ҳам бойитди. Гроций ушбу принципнинг энг муҳим таркибий қисмлари – ўз мамлакатини тарк этиш ҳуқуқи ва бегона давлатда қолиш ҳуқуқини бир танганинг икки томони сифатида кўрсатди. Бинобарин, Витория халқаро ҳуқуққа мувофиқ одамларнинг эркин ҳаракатланиши учун асосларни белгилаб берган бўлса, Гроций эса унинг мазмунини мустақамлаб, батафсил баён қилди.

Голланд ҳуқуқшуноси “халқаро ҳуқуқнинг тимсоли” ҳисобланган “Очиқ денгиз” номли (1609 йил) асарида биринчи мартаба *ius communicationis* умумий тушунчасини муҳокама қилган. Ҳуқуқшунос мулоқот эркинлигини халқаро ҳуқуққа хос бўлган фундаментал принцип сифатида қуйидаги тарзда тасдиқлади: “ҳар бир халқ бошқа халқ билан эркин саёҳат қилиши мумкин ва бу халқаро ҳуқуқнинг бузилмас қондаси бўлиб, бу ўз-ўзидан равшан ва ўзгармас ҳисобланади” [3, Б.252].

Кейинчалик Гроций бундай қоида барча учун умумий бўлган мулклар (масалан, денгиз) билан чегараланиб қолмай, балки давлатларга тегишли ҳудудларга нисбатан ҳам тааллуқли эканлигини таъкидлайди: “ҳатто хусусий мулк қилиб берилган ерга ҳам, хоҳ у бир миллатга, хоҳ давлатга тегишли бўлишидан қатъи назар қўлаб халқларнинг вакиллари бўлган кишиларга ўтиш ҳуқуқидан (яъни, қуролсиз ва тинч мақсадда ўтиш) фойдаланишни тақиқлаш ва ушбу ҳуқуқни инкор этиш адолатсизликдир” [3, Б.253].

Тинч мақсадда ўтиш ҳуқуқи Гроцийнинг машҳур “Уруш ва тинчлик ҳуқуқи” (1625 йил) асарида янада ривожлантирилган. Ушбу асар “халқаро ҳуқуқ биринчи марта тизимли равишда кўриб чиқилган” манба сифатида юқори баҳоланган. “Барча одамлар учун умумий бўлган нарса”ни муҳокама қилар экан, Гроций яна бир бор қайд этадики, “ҳар қандай қуруқлик ва дарёлар ёки ҳар қандай халққа тегишли бўлган денгизнинг бирор бир қисмидан адолатли шароитлар тақозо этганда одамларга эркин ўтиш ҳуқуқи берилиши шарт”. Виториянинг қарашларини қўллаб-қувватлаган ҳолда, Гроций эркин

Ўтиш ҳуқуқи рад этилган тақдирда уни куч билан талаб қилиш мумкин, деган хулосага келади [4, Б.110].

Гроций масалага янада чуқурроқ ёндашиб, иккита энг муҳим тушунчани - *Ўз мамлакатини тарк этиш ҳуқуқи ва хорижий давлатда қолиш ҳуқуқини аниқ ва бир оз замонавий атамалар билан ифодалади. Биринчи тушунча борасида, Гроций “бир киши ўз мамлакатини тарк этгандаги ҳолат”* га алоҳида эътибор берган [4, Б.110].

Цицероннинг мамлакатдан чиқиш эркинлигини “эркинликнинг асоси” сифатида кўрадиган қарашини кўллаб-қувватлаган ҳолда, Гроций ўз мамлакатини тарк этиш ҳуқуқи мутлақ эмаслигини тан олди, чунки мазкур ҳуқуқ ҳам қарздорлар учун, ҳам уруш даврида жамоат манфаатлари учун чеклашларга учраши мумкин. Бундай истисноли ҳолатлардан ташқари, “халқлар ҳар кимга давлатдан чиқиб кетиш эркинлигини қолдиради” принципи сақланиб қолди.

Ўз мамлакатини тарк этиш ҳуқуқи хорижий давлатда қолиш ҳуқуқи билан тўлдирилади ва мустаҳкамланади. Бу эркин ҳаракатланиш натижасида бегона мамлакатда қолиш масаласини ўрганмаган Витория билан солиштирганда Гроцийнинг яна бир муҳим қўшимча афзаллигини намоён қилади.

Ўз мамлакатини тарк этиш ҳуқуқи каби хорижий давлатда қолиш ҳуқуқи ҳам мутлақ эмас: ушбу ҳуқуқ хорижий мамлакатда қолиш учун “адолатли сабаб”нинг мавжудлигини ва чет элликларнинг мезбон давлат қонунларига риоя қилишларини назарда тутди.

Ҳимояга лойиқ бўлган шахслар ва унга муносиб бўлмаган шахслар ўртасида чегарани белгилаш орқали жабрдийдалар ва жиноятчилар ўртасидаги тафовутли жиҳатлар қочоқ тушунчасининг замонавий таърифини аниқ белгилашда намоён бўлди. Бироқ, Гроцийнинг ҳиссаси бошпана тақдим этиш масаласи билан чекланмайди.

Гроций Витория томонидан бошланган мунозараларни сезиларли даражада бойитди. У нафақат халқлар ўртасида мулоқот қилиш ҳуқуқини халқаро ҳуқуқнинг барча давлатлар учун мажбурий бўлган универсал нормаси сифатида тасдиқлади, балки бу принципни янада мустаҳкамлади ва такомиллаштирди, яъни ўзаро боғлиқ бўлган икки ҳуқуқни: *тарк этиш (Ўз мамлакатини) ва кириш (бошқа давлатга) ҳуқуқини эркин ҳаракатланишнинг асосий принциплари* сифатида белгилаб берди.

Витория ва Гроцийдан фарқли ўлароқ, халқлар ҳуқуқи доктринасининг кейинги тадқиқотчилари давлатлар ўз хоҳишларига кўра чет элликларни қабул қилишни рад этиш ҳуқуқига эга эканлигини таъкидладилар. Илмий тафаккурдаги ушбу ўзгариш, афтидан, 1648 йилда Вестфалия тинчлик шартномаси билан тасдиқланган давлат суверенитетининг мустаҳкамланиши билан бир вақтга тўғри келди. Халқлар ҳуқуқи доктринаси доирасида суверен ҳокимиятнинг чет элликларни қабул қилишни рад этишининг асоси иккита бир-бирини тўлдирувчи қуйидаги тушунчаларга асосланган эди: Пуфендорф томонидан таклиф қилинган давлатнинг сабаби ва Вольф томонидан ишлаб чиқилган давлатнинг патримониал концепцияси.

Самуэль Пуфендорф (1632-1694 йй.) Виториядан мерос қолган ва Гроций томонидан ишлаб чиқилган халқлар ўртасидаги мулоқот ҳуқуқидан воз кечган дастлабки олимлардан бири ҳисобланади. Немис профессори хорижликларни қабул қилишни рад этишни турли хил нормалар тўплами билан тартибга солинадиган иккита қарама-қарши тушунча сифатида ажратди. Эмиграция масаласида Пуфендорф 1672 йилда нашр этилган “Табиат ва халқлар қонуни” асарида “ҳар бир инсон ўз хоҳишига кўра ҳаракатланиш эркинлигини сақлаб қолади”, деб тасдиқлайди [5, Б.26–60].

Пуфендорф учун ўз мамлакатини тарк этиш ҳуқуқи умумий эркин ҳаракатланиш принциpidан алоҳида бўлиб, ундан ажралиб туради. Ўз мамлакатини тарк этиш ўзига хос ҳуқуққа айланади, ўз ўрнида бошқа мамлакатга кириш эса давлатнинг суверен ваколатига тааллуқли ҳисобланади.

Натижада давлатнинг чет элликларни мамлакатга киришига рухсат бериш тўғрисида қарор қабул қилиш ҳуқуқи, ўз мамлакатини тарк этиш эркинлиги бошқа давлатга кириш ҳуқуқи билан мос келмади. Биринчиси алоҳида шахсларга тааллуқли ҳуқуқ бўлса, иккинчиси эса давлатга тегишли ҳуқуқ эди. Вақт ўтиши билан ушбу фарқ умумқабул

қилинган бўлса-да, Пуфендорф ўзидан олдинги олимларнинг фикрларидан узоқ бўлган бу қарашларининг аниқ мантиқий сабабларини тушунтирмади.

Пуфендорф ҳаракатланиш эркинлигини халқаро ҳуқуқ қоидаси сифатида рад этиб, мунозара шартларини ўзгартирди: суверенитет принципга айланган бўлса, меҳмондўстлик эса истисно ҳолатга. Шундай қилиб, гарчи ушбу икки тушунчани бир-бирига таққослаш шарт бўлмасада, у биринчисини (суверенитет) иккинчисидан (меҳмондўстлик) афзал кўрди. Пуфендорфга кўра, чет элликларга рухсат бериш нафақат инсонпарварлик масаласи сифатида, балки *утилитаризмнинг илк концепциясига* мувофиқ давлат манфаатларида ҳам қўллаб-қувватланиши лозим эди:

Инсонийлик, ҳақиқатдан, бизни ўз ватанларидан ўзларининг камчиликлари ва содир этган жинойатлари учун эмас, балки бошқа турли сабаблар билан қувилган кам сонли одамларни қабул қилишга мажбур қилади, аниқса улар ўзларининг бойликлари ва меҳнаткашлиги билан ажралиб туришса ҳамда бизнинг динимиз ва конституциямизга таҳдид солишмаса. Шундай қилиб, биз кўплаб давлатлар, энг аввало, чет элликларга мамлакатларига келиб, улар орасига жойлашишга рухсат бериш орқали буюклик ва фаровонлик чўққиларига кўтарилганини кўрамиз; ўз навбатида бошқалар эса ушбу ривожланиш усулидан воз кечиб, тараққиётнинг паст даражаларига тушишган [5, Б.26–60].

Аммо, Пуфендорфнинг бу масала борасидаги нуқтаи назари билан, хорижликларга мамлакатга кириш учун рухсат бериш қабул қилувчи давлат томонидан уларга берилган эҳсонга айланди, чунки уларни қабул қилиш учун рухсат беришда асосий эътибор давлатнинг ўз манфаатлари билан белгиланади.

Халқлар ўртасидаги мулоқот ҳуқуқидан давлатнинг дискрециявий ваколатлари (*дискрециявий ваколатлар* (фр. *discretionnaire* – шахснинг хоҳиш-ихтиёрига қараб) – қонун билан давлат органлари ёки мансабдор шахсларига ўзларининг ваколатлари доирасида қарорлар қабул қилиш вариантларини танлаган ҳолда ўз ихтиёрига кўра ҳаракат қила олиши)га ўтиш **Кристиан Вольф** (1679–1754) томонидан қўллаб-қувватланган ва янада мустаҳкамланган. Немис файласуфи давлатнинг хорижликларни қабул қилиш борасидаги ўрнини ҳимоя қилишда Пуфендорфдан ҳам кўра мутаассиброқ эди. У, айниқса, давлат чет элликларнинг ўз ҳудудига киришини тақиқлаши мумкинлигини қатъият билан тасдиқлади. У ўзининг “*Jus gentium Methodo Scientifica Pertractatum*” (1749 йил) асарида “*на бир халқ, на чет эллик бўлган бирор бир шахс бошқа бировнинг ҳудудида ўзига нисбатан ҳеч қандай ҳуқуқни талаб қила олмайди*” деб тушунтирган. Натижада, “*ҳеч бир чет эллик шахсга ҳукмдорнинг тақиқига зид равишда иккинчисининг ҳудудига киришига, ҳатто бирор бир аниқ мақсадда бўлса-да, ҳеч қандай йўл билан рухсат этилмайди*” [4, Б.116].

Бундай ҳолатда давлат ҳатто “ўз ҳудудига кирувчи шахсга жарима солиши ёки маълум бир жарима белгилаган ҳолда киришни тақиқлаши” ҳам мумкин эди. Шундай қилиб, Вольф Пуфендорф томонидан илгари сурилган ғояни мустаҳкамлади ҳамда бу билан Витория ва Гроцийнинг қарашларидан узоқлашишга сабаб бўлди: чет элликларни қабул қилиш давлатнинг дискрециявий ваколатига айланди, бу қоидани бузиш эса жиной жазо чораларини қўллаш билан таъминланиши белгиланди.

Бундай дискрециявий ваколат давлатнинг *патримониал концепциясига* асосланади, унга кўра давлатнинг ўз ҳудудига эгалик қилиши суверенитетга тенглаштирилади. Вольф ушбу ўхшашликни янада батафсил ривожлантирди. Унинг фикрича, “миллатнинг ҳудудга эгалик қилиши билан суверенитет ўртасида табиий боғлиқлик борки, агар эгалик ўрнатилса, суверенитет ҳам ўрнатилади, агар суверенитет тортиб олинса, эгалик ҳам тортиб олинади”. Шундай қилиб, “давлат ҳукмдорини ҳудуднинг хўжайини (ёки эгаси) деб аташ мумкин, чунки, албатта, у миллатнинг эгасидир” [4, Б.116].

Мулк ҳуқуқи ва ҳудудий суверенитет ўртасидаги бу ассимиляция ўз-ўзидан чет элликларни давлат ҳудудидан чиқариб юборишнинг дискрециявий ҳуқуқига олиб келади: “Миллат хусусий шахс каби мулкка эга бўлиш ҳуқуқига эга. Демак, хусусий мулк эгаси сифатида бошқа ҳар қандай шахсни ўз мулкига киришини тақиқлаши мумкин,

худди шунингдек худуд ҳукмдори ҳам чет элликларнинг унга киришини ман қилиши мумкин”.

Худудий суверенитетнинг ушбу концепциясига мувофиқ, ҳар бир давлат чет элликларнинг ўз худудига киришига қандай шароитларда рухсат берилишини ҳал қилиши керак. Дарҳақиқат, “мулкдор ўз мулкани ўзи хоҳлаганча тасарруф этиши мумкин бўлганидек, худуд ҳукмдори чет элликларнинг давлатга киришига рухсат бериши мумкин бўлган ҳолатлар ва шартларни белгилаб қўйиши бутунлай унинг иродасига боғлиқдир” [4, Б.117].

Шундай қилиб, чет элликларни қабул қилишни рад этиш учун асослар хорижликларнинг сони, дин ва ахлоқ борасидаги фарқлар, уларнинг жиноят борасидаги қарашлари ва жамоат манфаатлари сифатида асосланилиши мумкин бўлган бошқа сабабларга кўра суверен давлатнинг ихтиёрида қолдирилиши керак.

Ўз концепциясининг радикал оқибатларини юмшатиш учун Вольф давлатнинг дискрециявий ваколатини эркин ўтишга бўлган ҳуқуқ билан мувозанатлаштиради. У табиий ҳуқуқ аънаналарига мувофиқ, худудга эгалик қилиш ва суверенитет “зарар етказмасдан фойдаланиш ҳуқуқи”га зиён келтирмаслигини тасдиқлаган.

Бундай ҳуқуқ узрли сабаблар мавжуд бўлганда ерлар ва дарёлар орқали ўтиш ҳуқуқини, миллатнинг мулки ҳисобланган ерларда қолиш ҳуқуқини ва ўз уйларида чикариб юборилганларнинг уларга қайтиши ҳуқуқини ўз ичига олади. Вольф зарар етказмасдан фойдаланиш ҳуқуқининг мазмунидан “чет элликларга соғлиғини тиклаш, таълим олиш ёки савдо қилиш мақсадида биз билан қолишига рухсат бериш керак” деган қоидаларни истисно қилади.

Халқаро ҳуқуқ бўйича бирор бир асар **Эмер де Ваттель** (1714-1767 йй.)нинг “Халқлар ҳуқуқи” асари каби кенг ўрганилмаган ёки иқтибос келтирилмаган. 1758 йилда нашр этилган ушбу асар келгуси асрлар учун мисли кўрилмаган ва мустаҳкам таъсирга эга бўлди.

Ваттелнинг қарашлари судлар ва шарҳловчилар томонидан кўпинча нотўғри талқин қилинган бўлса-да, у эркин ҳаракатланиш тарафдорлари ва давлат суверенитети тарафдорлари ўртасидаги олтин оралиқни ўзида мужассам этади. Бир томондан, швейцариялик олим эмиграция ва иммиграция атамаларини уларни бугунги кун нуқтаи назаридан тушуниш билан солиштирганда бироз одатий шартларда қўллаб-қувватлади ва шакллантирди. Бошқа томондан эса, у хорижликларни қабул қилиш соҳасидаги давлат суверенитетини иккита муҳим шарт билан мувозанатлаштиради ва талқин қилди: тинч мақсадда ўтиш ва зарурат.

Устози Вольфдан фарқли ўлароқ, Ваттель “эмиграция эркинлиги” масаласига узоқ шарҳ берган. У қуйидаги тамойилни эътироф этган: “ҳар бир инсон ўз мамлакатини тарк этиб, бошқа ҳар қандай давлатга кириш ва у ерда жойлашиш ҳуқуқига эга, агар бу билан у ўз мамлакати фаровонлигига хавф туғдирмаса” [6, Б.176]. Мамлакатни тарк этишнинг ушбу чекланган ҳуқуқи мамлакат фуқароларига ҳам, чет элликларга ҳам тегишлидир.

Шу билан бирга, эмиграция эркинлиги фақат тинчлик даврида қўлланилади ва жамоат манфаатлари ортга қайтишни талаб қилиши мумкин. Ваттель халқларнинг сиёсий қонунлари бу борада бир-биридан катта фарқ қилишини таъкидлаб, давлат амалиётининг уч турини ажратади:

Баъзи халқларда, ҳар доим, ҳақиқий уруш ҳолатлари бундан мустасно, ҳар бир фуқарога ўзи хоҳлаган вақтда, ҳеч қандай тушунтиришсиз давлатда бўлмаслик ва ҳатто мамлакатни бутунлай тарк этишга рухсат берилиши мумкин. Баъзи бошқа давлатларда ҳар бир фуқарога иш юзасидан хорижга чиқиш эркинлиги берилади, лекин сувереннинг бевосита рухсатисиз ўз мамлакатини бутунлай тарк этишга рухсат берилмайди. Ва ниҳоят, шундай давлатлар борки, ҳукуматнинг қаттиққўллиги ҳеч кимга катта қийинчилик билан расмийлаштириладиган паспортга эга бўлмасдан мамлакатни тарк этишга имкон бермайди.

Юқоридаги ҳолатларнинг ҳаммасида, агар қонуний ҳокимият томонидан чиқарилган бўлса, амалдаги қонунларга риоя қилиш керак. Аммо охириги ҳолатда, суверен ҳукмдор

ўз ҳоқимиятини суиистеъмом қилмоқда ва ўз фуқароларига саёҳат қилиш учун рухсат бермаган ҳолда уларни чидаб бўлмас қуллик ҳолатига солмоқда, ваҳоланки, у бундай рухсатни давлатга ноқулайлик ва хавф туғдирмаган ҳолда берса бўларди.

Эркин эмиграцияни асосиз чеклашларга қарши ўз нуқтаи назарини қўллаб-қувватлаш учун Ваттель “фуқаро ўз мамлакатидан воз кечиш ва уни бутунлай тарк этиш борасида мутлақ ҳуқуққа – ижтимоий шартноманинг табиатидан келиб чиқадиган сабабларга асосланган ҳуқуққа эга” [6, Б.176], деб қатъий таъкидлайди.

Бундай фундаментал ҳуқуқ қуйидаги учта ҳолатда юзага келади: 1) давлат ўз фуқароларини тирикчилик манбаи билан таъминлай олмаса, 2) давлат фуқаролар олдидаги ўз мажбуриятларини бажармаса ёки 3) давлат фуқаролар учун бажарилиши ҳаддан зиёд қийин бўлган қонунларни (масалан, виждон эркинлигини бузувчи) қабул қилса. Гарчи унинг мантиқий асослари биринчи навбатда табиий ҳуқуққа асосланган бўлса-да, Ваттель эмиграция эркинлиги позитив ҳуқуқнинг бир қанча манбаларидан, хусусан, давлат конституцияси, суверен томонидан берилган тўғридан-тўғри рухсатнома ва халқаро шартномалардан келиб чиқиши мумкинлигини қайд этади.

Эмиграция эркинлигидан фарқли ўлароқ, чет элликларни қабул қилиш қабул қилувчи давлатнинг ҳудудий суверенитети кучидан келиб чиққан ҳолда унинг ваколатига киради. Ваттель ҳам, Вольф сингари, қуйидаги фикрни тасдиқлайди:

Давлат чет элликларнинг ўз ҳудудига киришини ўзи учун фойдали деб ҳисоблаган ҳолда хорижликлар учун бутунлай, ёки алоҳида ҳолларда, ёки маълум шахслар тоифаси учун, ёки муайян аниқ мақсадларда тақиқлаши мумкин. Бу ҳолатларнинг барчаси давлатнинг суверенитети ва ҳудудий устуворлиги ҳуқуқидан келиб чиқади [4, Б.121].

Ваттелнинг фикрига кўра, зарурият ҳуқуқи нуқтаи назаридан хорижликларнинг мамлакатга киришини рад этиш ҳуқуқига нисбатан уларнинг тинч мақсадда ўтишига рухсат бериш мажбурияти устундир. Натижада, зарурият ҳуқуқи чет элликларга давлат томонидан тақиқланган ўтишни бекор қилдиришга мажбурлаш имконини беради. Ваттель буни қуйидагича изоҳлайди:

Хорижликларнинг давлат ҳудудидан ўтиш ҳуқуқи мулоқотнинг ибтидоий кўринишларидан мерос бўлиб қолган, қачонлардир бутун ер юзи инсоният учун умумий бўлган ва ҳудудлардан ўтиб юриш ҳар бир индивиднинг эҳтиёжларидан келиб чиқиб ҳамма жойда эркин бўлган. Ҳеч ким мазкур ҳуқуқдан бутунлай маҳрум қилиниши мумкин эмас. Аммо, ушбу ҳуқуқдан фойдаланиш эгаллик ва мулкнинг жорий этилиши билан чекланган, бу эса бошқаларнинг хусусий мулк ҳуқуқларига етарлича эътибор бермасдан ўтиш ҳуқуқини амалга ошира олмаслигимизга олиб келади. Мулкнинг самараси шундан иборатки, мулкдорнинг устуворликлари бошқа барчанинг устуворликларидан устун бўлиши лозим. Шу сабабли, қачонки ҳудуднинг эгаси сизга унинг ҳудудига киришни рад қилса, сизда ушбу ҳудудга унинг қаршилигига қарамасдан кириш учун унинг барча сабабларидан ҳам асослироқ сабаб бўлиши шарт. Зарурият ҳуқуқининг моҳияти шунда: мазкур ҳуқуқ бошқа барча ҳолатларда ноқонуний бўлган, яъни эганинг ҳуқуқларини бузадиган ҳаракатларингизни оқлайди [4, Б.124].

Ҳудудий суверенитет ва зарурият ҳуқуқи ўртасидаги бундай мувозанат натижасида Ваттель қуйидагича хулосага келади: “Агар ҳақиқий зарурат сизни бошқа бировнинг ҳудудига киришга мажбур қилса, масалан, муқаррар хавфдан қочиб қутилишнинг бошқа имкони бўлмаса, ёки яшаш учун зарур воситаларга эга бўлиш ёки бошқа зарур мажбуриятларни бажариш учун бошқа йўл йўқ бўлса, - агарда бундай вазиятларда сизга ҳудудга кириш ноҳақ рад этилса, сиз амалдаги тақиқни бузган ҳолда ҳудудга киришингиз мумкин”.

Бундан келиб чиққан ҳолда, Ваттель томонидан илгари сурилган зарурият ҳуқуқи инсон ҳуқуқларининг жиддий бузилиши хавфи мавжуд бўлганда шахсни чиқариб юбормаслик (**non-refoulement**) борасидаги давлатлар мажбуриятининг ўтмишдоши бўлганлиги юзасидан хулосага келиш мумкин. Бироқ, унинг зарурият ҳуқуқи чет элликларни киришига рухсат бериш тўғрисида қарор қабул қилиш борасидаги давлат ваколати тамойилидан истисно бўлиб қолмоқда.

Шунга кўра, Ваттелнинг концепцияси Витория ва Гроций томонидан ишлаб чиқилган эркин ҳаракатланиш режимидан фарқ қилади. Шундай қилиб, унинг зарурият ҳуқуқига асосланган новаторлик қурилмаси биринчи навбатда махсус рухсатномасиз чет элликларнинг мамлакатга киришини тақиқлаган Хитой ва Япония каби жуда оз сонли давлатларга нисбатан қўлланилиши лозим эди.

Ваттелнинг қайд этишича, кўплаб бошқа давлатлар амалиётида, масалан, Европа қитъасида, одамларнинг эркин ҳаракатланиши қуйидаги мазмундаги қоида бўлиб қолган: “Европада давлатга душман бўлмаган ҳар бир киши учун барча ҳудудларга кириш эркин, фақат баъзи мамлакатларда дайдилар ва қувғинга учраганлар бундан мустасно бўлиши мумкин”.

Витория, Гроций ва Ваттелнинг қарашлари кўрсатадики, халқаро ҳуқуққа оид масалаларнинг илк тадқиқотчилари миграция соҳасидаги давлатнинг мутлақ устуворлигини тан олишдан йироқ бўлишган. Аксинча, давлат суверенитети тушунчасининг ўзи зарурият ҳуқуқига ёки халқлар ўртасидаги мулоқот ҳуқуқига асосланган чекланган кириш ҳуқуқига мос келади деб ҳисобланган.

Қанчалик ажабланили бўлмасин, халқлар ҳуқуқи доктринаси бузиб талқин қилинган ва иммиграция чекловларини ҳудудий суверенитетнинг табиий натижаси сифатида оқлаш учун ишлатилган. Иммиграция назорати ҳақидаги бу мулоҳаза бугунги кунда одатий ҳолга айланган. Мисол учун, 2004 йилда Буюк Британия Олий суди ўзининг машҳур Прага аэропорти иши (*Prague Airport case*)да “чет элликларни қабул қилиш, четлаштириш ва чиқариб юбориш ваколати суверен давлатнинг бирламчи ва энг кенг эътироф этилган ваколатларидан бири эди”, деб таъкидлади.

Бироқ, фикримизча, бундай умум эътироф этилган фикр ҳам тарихий, ҳам норматив сабабларга кўра нотўғри асосларга таянади. Дарҳақиқат, чет элликларни чиқариб юбориш ҳуқуқи давлатнинг бирламчи мутлақ ҳуқуқи эканлиги ҳақидаги мулоҳаза нотўғри ва жуда зиддиятли ҳисобланади. Аксинча, чегаралар орқали эркин ҳаракатланиш инсоният тарихида азалдан истисно эмас, балки қоида бўлиб келган. Бундан ташқари, XVI асрдан XVIII аср охиригача миллий давлатчиликнинг ривожланиши ва унинг кўзга кўринмас натижаси бўлган ҳудудий суверенитет чегара назоратининг жорий этилиши билан мувофиқ келмади. Бунинг ўрнига, узоқ вақт давомида чекловлар асосан ҳар бир давлатнинг ҳудуди бўйлаб фуқароларнинг ҳам, фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг ҳам ички ҳаракатига нисбатан жорий қилинди (авваламбор, солиққа тортиш мақсадида). Аксинча, хорижликларни қабул қилиш анъанавий равишда қабул қилувчи давлатларнинг қудратини мустақамлаш воситаси сифатида қаралган (биринчи навбатда, демографик ва иқтисодий сабабларга кўра). Бундай ёндашув XIX асрнинг катта қисмида XX аср бошларида иммиграция назорати жорий этилгунга қадар ҳукмронлик қилди.

Миграция жараёнларида давлат суверенитети ва эркин ҳаракатланишнинг ўзаро нисбати борасидаги илмий мунозараларда мамлакатимиз олимлари ҳам ўз ёндашувлари билан иштирок этмоқда [9, Б.1087]. Хусусан, Л.Исоқов “ҳозирги кунгача эмиграция инсон ҳуқуқлари сифатида эътироф этилиши ва иммиграция эса миллий суверенитет масаласи ҳисобланиши ўртасида қарама-қарши фикрлар мавжудлиги” [7, Б.21] юзасидан фикрини илгари сурган бўлса, олимлар Ш.Раҳманов ва С.Ишанходжаевлар эса “чет эл фуқаросининг янги жамиятдаги ўрни ва унинг бу ерда муваффақияти қабул қилувчи мамлакат фуқаролари даражасига тенг ёки мутаносиб ҳуқуқий мақомга эга бўлиш имконияти орқали белгиланади. Ушбу мақомни бериш қабул қилувчи давлатнинг мутлақ ваколатидир” [8, Б.212] деган ёндашувни қўллаб-қувватлайди. Мазкур ёндашув кўпроқ С.Пуфендорф ва К.Вольфларнинг қарашларидан келиб чиқади ва давлат суверенитетининг устуворлиги борасидаги замонавий нуқтаи назарларга ҳамоҳанг ҳисобланади.

Умуман олганда, замонавий миграция жараёнларининг назарий-ҳуқуқий асослари узоқ ўтмишга бориб тақалади ҳамда мумтоз халқаро ҳуқуқ намоёндаларининг давлат суверенитети ва эркин ҳаракатланиш борасидаги қарашларидан ўзак олади. Бу борадаги

илмий мунозараларнинг кенг қамровлилигига қарамасдан уларнинг асоси *учта асосий мактаб* (Витория ва Гроций, Пуфендорф ва Вольф, Ваттель) ғояларига таянади, деган хулосага келиш мумкин.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. V. Chetail. Sovereignty and Migration in the Doctrine of the Law of Nations: An Intellectual History of Hospitality from Vitoria to Vattel, (2016) 27 (4) EJIL.
2. A. Pagden and J. Lawrance. Francisco de Vitoria: Political Writings (CUP 1992).
3. E. Gordon. Grotius and the Freedom of the Seas in the Seventeenth Century, (2008). Willamette Journal International Law and Dispute Resolution.
4. V. Chetail. International Migration Law. Oxford University Press. 2019.
5. F. Palladini. Pufendorf Disciple of Hobbes: The Nature of Man and the State of Nature: The Doctrine of Socialitas, (2008). History of European Ideas.
6. Emmerich de Vattel. The Law of nations or the principles of natural law in four books. Lonang Institute. 2005.
7. Л.Исоқов. Мигрантлар ҳуқуқларини таъминлаш ва ҳимоя қилиш: қиёсий-ҳуқуқий таҳлил. Юридик фанлар доктори (DSc) диссертацияси автореферати. – Т: 2022.
8. Ишанходжаев, С. А., & Раҳманов, Ш. Н. (2022). Германияда миграция жараёнини бошқаришнинг ўзига хос жиҳатлари. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(6), 210-220.
9. Sulaymanov, O., & Rasulov, J. (2021). Abolition Of Forced Labour: Case Of Uzbekistan. Turkish Journal of Computer and Mathematics Education, 12(4), 1078-1089.